

Ion Dumbrăveanu

ASPECTE DE NEOLOGIZARE A LEXICULUI LIMBII ROMÂNE ACTUALE

Activitatea științifică a acad. Nicolae Corlăteanu e vastă și multifacetică greu să numim un compartiment al limbii sau sfera de cercetare în care regretatul academician să nu-și fi spus cuvântul și opinia. Or, printre preocupările predilecte ale savantului basarabean au fost lexicul și lexicologia și, în special, dezvoltarea și îmbogățirea tezaurului lexical al limbii române și renovarea (neologizarea) acestuia. Despre acest lucru savantul a vorbit și a scris în mai multe lucrări ale sale, unele din acestea având un caracter expres de imperativ sau de proiect și îndemn adresat sieși și eventualilor cercetători în domeniu.

În continuare intenționez, ca fost discipol al ilustrului dascăl, să răspund la îndemnul marelui savant și să abordez în această succintă comunicare unele aspecte și laturi de neologizare a lexicului limbii române actuale. Mă voi opri și voi insista asupra unor aspecte și procese de neologizare a lexicului românesc în baza unor formanți și modele derivaționale ce țin de procedeul sufixării.

Analiza materialului faptic disponibil (peste 1600 de neoformații sufixale nominale recente) a demonstrat că neoformațiile în cauză sunt structurate după trei macroscheme sau „arhitipuri” derivaționale: $N \rightarrow N$, $V \rightarrow N$ și $Adj \rightarrow N$. Drept principiu de clasificare ne-a servit baza derivativă. Cele mai numeroase s-au dovedit a fi neoformațiile postsubstantivale formate după macroschema $N \rightarrow N$ – peste 50 % din numărul total al derivatelor analizate. Cu alte cuvinte, mai bine de jumătate a neoformațiilor cercetate sunt derivate endocentrice. Neoformațiile structurale după această macroschemă sunt formate în baza a 20 de modele derivaționale mai productive. În cadrul acestora cel mai productiv s-a dovedit a fi modelul derivațional cu formantul afixal *-ist*. Modelul în cauză ($n + -ist \rightarrow n$) are o tradiție de peste două secole în derivatele afixale românești; formantul a pătruns în română odată cu împrumuturile de natură neologică din limbile neoromanice, în special din franceză, devenind productiv și pe teren românesc. Productivitatea modelului își are explicația, după părerea noastră, în factori de ordin sociolingvistic, în primul rând, adică este determinată de necesitatea unor neoformații menite să desemneze diferite profesii, ocupații sau specialități de la strict profesionale la cele de amatorie sport, preferințe etc. Derivatele formate după acest model pot fi incluse în categoria numelor de agent (*nomina agentis*) în sensul larg al termenului, de exemplu, *compresorist*, *deltaplanist*, *șantierist*, *cinclubist*, *rachetomodelist*, *nomenclaturist*. Remarcăm că o bună parte a derivatelor după acest model își pot avea (în potență) corelate derivaționale în baza modelului $n + -ist \rightarrow n$. Derivatele după acest model desemnează diferite doctrine, curente politice sau ideologice, sisteme ș.a. cum ar fi, de exemplu, *empiriosimbolism*, *românofilism*, *protocronism*, *conjuncturism*, *afacerism* ș.a.

Din categoria derivatelor endocentrice fac parte și neoformațiile structurate în baza unor formanți afixoidali, de origine greacă după modelul $n + -logie \rightarrow n$. Modelul în cauză este unul din cele mai productive după modelele analizate mai sus. Derivatele după acest model țin mai mult de metalimbajele specializate din sfera diferitor sisteme terminologice. Creșterea cantitativă a neoformațiilor cu acest formant este determinată de

stricta specializare a diferitor domenii și ramuri ale științei, care formează științe autonome sau subcompartimente (subdomenii) ale acestora și care necesită denumirile respective. Majoritatea absolută a derivatelor cu acest afixoid se caracterizează printr-un înalt grad de selectivitate și compatibilitate, contractând relații derivaționale în exclusivitate cu baze derivative culte (livrești). Excepțiile sunt rarissime. Exemple: *robotologie*, *iconologie*, *eminescologie*, *prospectologie*, *literaturologie*, *spectacologie*, *profesiologie*.

La fel ca și modelele analizate supra, modelul cu sufixul *-logie* corelează cu respectivul corespondent al său – cu modelul $n + -log \rightarrow n$. Astfel, numărul derivatelor cu afixoidul *-logie* este cvasiegal cu cel al neoformațiilor cu neoformantul *-log*, raportul acestora fiind de 30 : 29. Specificăm că eventualele necorespunderi în parametrii respectivi sunt de natură pur cantitativă și nu afectează caracterul sistemic al corelațiilor derivaționale ale modelelor analizate. Să comparăm câteva exemple cu formantul *-log*: *eminescolog*, *sugestolog*, *teatrololog*, *versolog*, *sursolog*, *prospectolog*, *hașdeolog* ș.a. Corelația modelelor $n + -logie \rightarrow n / n + -log \rightarrow n$ este, în anumit sens, analogică celei analizate mai sus, adică modelelor cu formanții *-ist/-ism*. Specificăm, totodată, ca, în primul caz, corelația modelelor nu se caracterizează printr-un izomorfism total, deoarece formațiile cu sufixul *-ist* nu întotdeauna presupun și derivatele respective cu formantul *-ism* și viceversa. Or, în cazul modelelor cu afixele *-logie* și *-log* corelația acestora se caracterizează printr-un izomorfism cvasitotal. Cu alte cuvinte, noncorespondența numerică nu poate servi drept un argument concludent contra caracterului izomorfic al corelației derivaționale a modelelor în discuție, dat fiind că, virtual, adică în potență, derivatele cu afixoidul *-logie* presupun în mod logic și logic respectivele neoformații cu afixoidul *-log*. Dependența directă și incontestabilă a derivatelor neologice cu formantul *-log* de prezența în limba română actuală a derivatelor cu afixoidul *-logie* este mai mult decât evidentă. Pe de altă parte, nu este exclusă apariția unor neoformații cu afixoidul *-log* fără prezența explicită (paralelă) a derivatelor respective corelative cu formantul *-logie*, aceasta fiind doar virtuală (implicită). Izomorfismul corelației derivaționale a modelelor în discuție rezidă, în opinia noastră, în înseși univocitatea formanților neologici care integrează respectivele modele. Cu alte cuvinte, semantica, sau mai exact spus, sensul derivațional al formanților afixoidali limitează, în anumit sens, funcțiile derivaționale ale modelelor cu atare neoformanți, după care se formează derivate neologice strict univoce. Prin urmare, monosemantismul formanților în discuție (*-logie* și *-log*) se explică, la rândul său, prin chiar caracterul afixoidal al acestora. Și, dimpotrivă, polisemantismul unuia din „membrii” modelelor corelative, de exemplu, a modelului cu afixul *-ist* în corelația *-ism/-ist*, duce, de regulă, la o „știrbire” a înseși corelației și, implicit, la un izomorfism incomplet al acestora.

În lumina celor expuse supra, se poate trage concluzia că concurența derivațională a modelelor $n + -ist / n + -log$, despre care s-a pomenit, nu poate influența asupra trăinicieii poziției pe care o deține modelul cu formantul *-log* în sistemul derivațional al limbii române. Trăinicia poziției modelului $n + -log$ este asigurată, la rândul ei, nu numai de productivitatea modelului în discuție, ci și de stricta corelație derivațională a acestuia cu modelul $n + -logie \rightarrow n$.

În afară de modelele derivaționale corelative analizate mai sus, româna dispune de o serie mai puțin productivă de modele care conțin afixoide de origine greacă, după care se formează noi derivate substantivale cu sens abstract sau concret, de tipul *-metru / -metrie*, *-fon / -fonie*, *-fob / -fobie*, *graf / -grafie*, despre care am mai vorbit și în alte lucrări pe fundal panromanic.

Menționăm că modelele corelative cu aceste sufixoide sunt mai productive în limbile romanice occidentale, mai cu seamă în franceză, italiană și spaniolă, multe neoformații de acest tip fiind împrumutate de română din aceste limbi, în primul rând din franceză. Cu toate acestea întâlnim o serie de neoformații cu aceste afixoide derivate pe teren românesc, cum ar fi, de exemplu, *neologomanie*, *vitezoman*, *spectacolografie*, *claustroman*, *junocrație*, *rusofob*, *aromografie*, *demonofobie*, *secretomanie*, *teatrofil*, *drogoman*, *demonofobie*, *radiofil*, *respirometru*, *neologofobie*, *sitografie* ș.a. Exemplele de mai sus mărturisesc despre o expansiune crescândă a modelelor derivaționale corelative și a formațiilor respective.

Despre creșterea potențialului derivațional al formațiilor după modelele examinate vorbește și compatibilitatea afixoidelor în discuție cu diferite categorii de baze derivate, inclusiv cu unele baze sau cuvinte tradiționale, din lexicul comun al limbii, de exemplu, *apometru*, *brazdometru*, *rusofob*, *ochiometru*, *viscozimetru* ș.a.

Derivatele postverbale constituie o treime (peste 500 unități) din numărul total al neoformațiilor sufixale analizate. În plan cantitativ, modelele derivaționale exocentrice, structurate după macroschema $V \rightarrow N$ sunt mai productive față de cele postsubstantivale. Acest lucru se explică și prin faptul că numărul modelelor derivaționale exocentrice este mult mai mic decât cel al modelelor endocentrice, fapt care, la rândul său, explică și ponderea mai mare a derivatelor care revine modelelor derivaționale de acest tip.

Spre deosebire de limbile romanice occidentale, în română reflexul latinescului *-tione(m)* este absolut neproductiv. Încercările întreprinse în secolul al XIX-lea de a „reînvia” formantul dat au fost zădărnice și în limba română nu s-au soldat cu rezultatele dorite, deoarece legăturile intrasistemice ale corelației derivaționale respective au fost, probabil, curmate încă în perioada substantivării masive a așa-numitului infinitiv lung. Prin aceasta se și explică faptul că la formarea numelor de acțiune abstracte postverbale limba română a recurs la alt model, cel cu formantul exinfinitivului lung. Deși, în plan etimologic, formantul *-re* nu are nimic comun cu actualii formați ai reflexului latinescului *-tione(m)* din limbile romanice actuale, modelele derivaționale cu acesta sunt absolut identice în plan funcțional, adică din punctul de vedere al sensului derivațional al acestora caracterizându-se prin evidente trăsături izomorfe. Astfel, arhimodelul derivațional $n + -re \rightarrow n$, la fel ca și respectivele modele cu reflexul latinescului *-tione(m)*, funcționează în limba română în trei variante derivaționale, și anume: $v + -are \rightarrow n$, $v + -izare \rightarrow n$ și $v + -ificare \rightarrow n$. Semnalăm că parametrii cantitativi ai productivității variantelor arhimodelului coincid în linii mari cu cei ai respectivelor variante ale arhimodelului cu reflexul latinescului *-tione(m)* din limbile romanice occidentale. Or, în ceea ce privește ponderea neoformațiilor după acest model în cadrul total al derivatelor postverbale recente, trebuie să subliniem faptul că în limba română după acest arhimodel este formată majoritatea derivatelor. Astfel, ponderea deverbativelor recente formate după arhimodelul $v + -are \rightarrow n$ constituie în limba română circa 70 % din numărul total al neoformațiilor postverbale analizate. În funcție de formantul derivațional al respectivelor variante ale arhimodelului și de caracterul lexical (semantic) al verbului-bază derivativă, acțiunea verbală nominalizată poate fi concepută fie ca finită, fie ca procesuală. Să comparăm o serie de neoformații după arhimodelul în discuție: *digitalizare*, *simetrizare*, *analogizare*, *rentabilizare*, *cineficare*, *zeificare*, *densificare*, *deșertificare*, *tirajare*, *celofanare*, *bulgarizare*.

Se cere remarcat, îndeosebi, faptul că arhimodelul cu formantul *-re* se caracterizează printr-o autonomie pregnantă a sensului derivațional. Despre acest fapt vorbește și numărul considerabil de derivate *nomina actionis*, formate de la verbe virtuale de natură postsubstantivală sau adjectivală după schema $n \rightarrow *v \rightarrow n$ sau $adj \rightarrow *v \rightarrow n$, de exemplu,

enclavizare (< **enclaviza* < *enclavă*), *pachetizare* (< **pachetiza* < *pachet*), *suveranizare* (< **suveraniza* < *suveran*), *antistatalizare* (< **antistataliza* < *antistatal* < *antistat*), *textualizare* (< **textualiza* < *textual* < *text*) ș.a.

Analiza corelației derivaționale $v \rightarrow nomina\ actionis$ a demonstrat că, în majoritatea cazurilor, prezența implicită a verbului-bază derivativă presupune prezență substantivului nume abstract și viceversa – numele abstracte de acțiune presupun în mod implicit verbele-baze derivative. Corelația derivațională în cauză se caracterizează printr-o realizare structural-funcțională absolută în limba română, în care modelul $v + -re \rightarrow n$ nu are nicio concurență din partea altor modele derivaționale sinonimice.

În lumina celor afirmate, se poate presupune că însuși conceptul și termenul de „verb derivativ virtual” sunt convenționale, deoarece nu este exclusă posibilitatea apariției sau formării simultane a verbelor derivative-bază și a deverbativelor respective – *nomina actionis*. Oricum, prezența implicită a verbului-bază derivativă este de netăgăduit, altfel nu ar putea avea loc însuși actul creării unor neoformații de acest tip.

Despre productivitatea, practic nelimitată, a modelului vorbește și prezența în limba română actuală a unui considerabil număr de ocazionalisme recente, a căror apariție poate fi pronosticabilă doar în cadrul modelelor de înaltă productivitate, de exemplu, (< **eptetiza* < *epitet* < *epitetic*), *microscopizare* (< **microscopiza* < *microscopic*), *emblematicizare* (< **emblematiciza* < *emblematic* < *emblemă*) ș.a.

Modelul derivațional cu reflexul latinescului *-tor* ($v + -tor \rightarrow n$) figurează printre cele mai productive scheme derivaționale de formare a deverbativelor în toate limbile romanice, inclusiv, în româna actuală. Semnalăm că schema derivațională în cauză este cea mai veche și productivă formulă derivațională cu formant tradițional, care și-a păstrat viabilitate și productivitate de-a lungul veacurilor, începând cu limba-protobază indoeuropeană și până la limbile romanice contemporane. În toate limbile romanice investigate, inclusiv româna, sensul de agentivitate este dominant în neoformațiile alcătuite după acest model. Să comparăm o serie de exemple din spațiul românofon: *stivuitor*, *stanator*, *prefațator*, *paginator*, *așchietor*, *informator*, *pozator* ș.a.

În exemplele de mai sus sensul de „agent al acțiunii” se asociază cu cel de „animat”. Or în lumea contemporană, înalt dezvoltată din punct de vedere tehnic, multe acțiuni și procese sunt completate automatizate și nu sunt efectuate nemijlocit de către agenți animați, ci mai degrabă de diferite mașini, automate, aparate ș.a. Acest fenomen se reflectă și asupra limbajului uman prin neutralizarea opoziției animat/neanimat (*nomina agentis* / *nomina instrumenti*). A se compara unele exemple: *fotoredresator*, *degazator*, *transportor*, *evaporator*, *absorbitor* ș.a.

Analiza deverbativelor, formate după modelul $v + -tor \rightarrow n$, a demonstrat că în cadrul acestuia sunt posibile patru corelații derivaționale: a) acțiune (proces \rightarrow (*nomina agentis*); b) instrument (aparat) \rightarrow persoană care lucrează sau se folosește de instrumentul sau aparatul respectiv; c) acțiune (proces) \rightarrow locul acțiunii (sau a procesului); d) acțiune \rightarrow substanță care are însușirea indirectă de verbul-bază derivativă.

În etapa actuală concurente sunt numai corelațiile a) și b); dintre acestea mai reprezentativă este corelația a). Or, dezvoltarea științei și a progresului tehnic pot duce în perspectivă la deplasarea corelației a) pe planul al doilea. La o atare schimbare poate contribui ponderea specifică crescândă a agentivelor desubstantivale, formate după modelul $n + -ist \rightarrow n$ sau $n + -logist \rightarrow n$ despre care s-a vorbit mai sus. Cu alte cuvinte, cu timpul sememul „aparat” sau „mașină” care îndeplinește acțiunea indicată de verbul-bază derivativă poate deveni dominant.

În comparație cu derivatele nominale postsubstantivale și postverbale, formațiile postadjectivale sunt mai puțin productive. În continuare vom insista asupra a două modele mai reprezentative. Astfel, după modelul *adj + reflexul neologic al latinescului -itate(m)* în română au fost atestate 160 de neoformații postadjectivale, adică 62,74 % din numărul total al formațiilor postadjectivale recente. Derivatele formate după acest model desemnează prezența unor caracteristici abstracte, indicate de baza derivativă a adjectivelor respective, de exemplu, *recuperabilitate, neoperativitate, sistematicitate, multiculturalitate, decapotabilitate, elipticitate, eticitate*. Semnalăm faptul că formantul *-itate* contractează relații derivaționale și cu baze derivate tradiționale: de exemplu, *lipiciozitate, colțurozitate, stufositățe* ș.a. Întâlnim și cazuri când formantul în cauză se îmbină și cu baze derivate substantivale, ieșind, în așa fel din cadrul derivatelor exocentrice, adică din cadrul compatibilității sale tradiționale cu baze derivate adjectivale, de exemplu, *literaturitate, naturitate*.

Cele expuse supra mărturisesc despre o evidentă neologizare și renovare a lexicului limbii române actuale, care are loc în majoritatea absolută a cazurilor în baza unor formați livrești sau afixoide.

Referințe bibliografice

1. Nicolae Corlăteanu. *Premisele și realizarea proceselor de neologizare*. În: Revistă de lingvistică și știință literară, 1998, nr. 5, p. 34-39.
2. Ion Dumbrăveanu. *Studiu de derivatologie romanică și generală*. – Chișinău, 2008.
3. Ion Dumbrăveanu. *Note privind caracterul sistemic al proceselor derivaționale (în plan panromanic)*. În: Filologia modernă: Realizări și perspective în context european. In memoriam acad. Silviu Berejan, Chișinău, 2008, p. 127-133.
4. Florica Dimitrescu. *Dicționar de cuvinte recente*. – București, ed. a II-a, 1997.

Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău)